

O konci multikulturalizmu

číslo 44/2010

Multikulturalizmus je mŕtvy, znie západnou Európou. Slovenska sa multikulturalizmus netýka; jeho problém je v tom, že je multietnickým spoločenstvom – počúvame u nás. Naozaj je to tak?

Ladislav Kováč

31. október 2010 | prečítané 300x | reagovali 4 ľudia

.politici a intelektuáli majú rozdielne roly. Intelektuál by sa nemal riadiť politickou korektnosťou, ale mal by dbať o „intelektuálnu korektnosť“: vyhľadávať páľčivé témy, vyjadrovať ich jasne definovanými pojmami, netvrdiť viac, než mu dovoľujú jeho znalosti, a stáť si za svojím presvedčením s rešpektom k iným názorom. Témy multikulturalizmu a etnicity sú dnes ukázkou intelektuálnych zmätkov so závažným politickým dosahom.

.kultúra a civilizácia

Pojmy sú ľudskou konštrukciou. V opise sociálnych javov je pojmová zhoda zriedkavá. Slovom kultúra sa v bežnom jazyku označuje umenie a zábava. Lenže súčasťou kultúry je aj veda. Ale aj vedcom chýba pojmová jasnosť: už do roku 1952 navrhli až 162 definícií kultúry.

Ako biológ chápem kultúru ako proces, ktorý sa v biologickej evolúcii objavil len na úrovni človeka. Do kultúry patrí to, čo nie je prírodné, ale čo je umelé: kultúra je artefakcia. Robí z človeka „odprírodného živočícha“. Kultúrna evolúcia nadviazala na biologickú vtedy, keď človek získal schopnosť vyrábať nástroje, artefakty a skúsenosti s nimi prenášal z generácie na generáciu. Zhotovoval materiálne artefakty – od opracovaných kameňov cez šípy, sekery, pluhy, až po lietadlo Boeing 777, atómovú bombu a sekvenátor DNA; ale aj symbolické artefakty – mýty, náboženstvá, politické inštitúcie, umelecké diela, vedu.

Biologická evolúcia sformovala človeka pre život v malých skupinách lovcov a zberáčiek. Skupiny zápasili o prírodné zdroje. Na prežitie bolo dôležité rozpoznať vlastnú skupinu od nepriateľských; jednoduché symboly, ako oblečenie, výkriky, zviera, zvolené ako totem, umožňovali rozlíšenie skupín. Neskôr rozlíšeniu slúžili symbolické artefakty a každá skupina si vytvorila vlastnú kultúru. Kultúra sa stala nielen znakom skupiny, ale aj tmelom, ktorý spájal členov jednej skupiny sympatiou a láskou a zvyšoval odpor a nenávisť k členom iných skupín. Podľa etológa Konrada Lorenza čím väčšia je averzia k členom cudzej skupiny, tým väčšia je súdržnosť vo vlastnej skupine.

Materiálne artefakty zmenili rozmery skupín i vzťahy medzi nimi. Stali sa predmetmi výmeny, tovarom, dali zrod trhu. Z malých skupín sa stávali kmene, etniká, národy, štáty. Aj kultúry

skupín sa zlievali do väčších jednotiek. Ibaže symbolické artefakty sa nedali vymieňať, predávať či kupovať. Ich dynamika je zložitá a málo preskúmaná. Preto je nám ľahšie vymedziť spoločenstvá, ako politické či ekonomické celky, a ťažšie určiť, čo je kultúrnou jednotkou. Kultúru možno prirovnať k ruskej matrioške – najväčšia bábika zodpovedá hlavnej kultúre, menšie bábiky jej zložkám a najmenšia bábika predstavuje jadro všetkých. Americký politológ Samuel Huntington pred 17 rokmi rozlíšil na globálnej úrovni západnú, konfuciánsku, islamskú, hinduistickú, pravoslávno-slovanskú, latinskoamerickú a možno vraj aj africkú kultúru. Huntington sa stal známym tvrdením, že v budúcnosti „dominujúcim zdrojom konfliktov bude kultúra či presnejšie kultúry, ktoré ľudstvo rozdeľujú“. Termíny kultúra a civilizácia používa zámene, pričom civilizácia je v jeho definícii „najvyššie kultúrne zoskupenie ľudí a najširšia úroveň kultúrnej identity, ktorú môžu ľudia dosiahnuť, s výnimkou úrovne, ktorá ich odlišuje od iných biologických druhov“.

.vina politikov

Je nešťastím, že politici kultúru chápu chybné. Vinu na tom má Organizácia spojených národov. Keď po druhej svetovej vojne vznikala OSN, jej súčasťou sa stala aj Organizácia spojených národov pre výchovu, vedu a kultúru – UNESCO. Prvým riaditeľom UNESCO bol britský biológ Julian Huxley. Veril, že ľudstvo rastom vedeckého poznania a jeho šírením dospeje k spoločnej univerzálnej kultúre. Poslanie UNESCO videl v odstraňovaní bludov a predsudkov a v zjednotení ľudstva na báze „evolučného humanizmu“. Povojnový vývoj Huxleyovej vízie neprial. UNESCO sa stalo verbálnym bojiskom studenej vojny a Američania z neho po čase znechutene vystúpili. Politici sovietskeho bloku, ale aj rozvojových krajín tretieho sveta presadzovali v UNESCO ideológiu etnickej a kultúrnej identity svojho ľudu proti „kultúrnemu imperializmu“ Západu. Vtedy v UNESCO vznikli a bohužiaľ doteraz pretrvávajú pomýlené zásady, že „všetkým kultúram a náboženstvám prislúcha rovnaké uznanie a dôstojnosť“ a že treba podporovať „princíp kultúrnej diverzity“, pretože vraj „kultúrna diverzita je pre ľudstvo rovnako potrebná ako biodiverzita; biologická a kultúrna diverzita sú prepojené a navzájom sa upevňujú“. Hlavným heslom UNESCO, a teda aj OSN, je „dialóg kultúr“.

.civilizácia je iba jedna

Ibaže: je možný dialóg medzi moslimom, ktorý tvrdí, že bravčové mäso sa nesmie jesť, ale hovädzie áno a medzi hinduistom, ktorý je presvedčený o opaku? Ak sú všetky kultúry rovnocenné a každej patrí rovnaká dôstojnosť a ochrana, potom je kultúra, v ktorej sa choroby liečia vyhánaním zlých duchov, dievčatká mrzačia obriezku a príslušníci iných skupín nie sú považovaní za ľudí, rovnaká ako kultúra, v ktorej medicína vychádza z vedeckých poznatkov a v ktorej lekcia vedy otriasa istotou o vlastnej pravde a navodzuje toleranciu.

Práve preto je zástoj vedy v kultúre podstatný. Pojmy a teórie vedy sú symbolickými artefaktmi, ktoré svetu pridávajú význam, ale na rozdiel od iných vier sú zdôvodnenými vierami. Označujeme

ich ako vedecké poznatky. Pomer vedeckých poznatkov a arbitrérnych, nezdôvodnených vier nazývame epistemickým kvocientom kultúry. Čím je kultúra evolučne pokročilejšia, tým je vyšší jej epistemický kvocient. Najvyšší epistemický kvocient, aký bol v dejinách dosiahnutý, zodpovedá civilizácii danej doby. Svet nepozostáva z viacerých civilizácií, civilizácia bola a je vždy len jedna. Civilizácia nevymedzuje iba hranice zdôvodnených vier. Určuje veľkosť ľudských skupín, spôsoby ich súžitia, etiketu, hygienu, každodenné správanie. Keď peruánsky spisovateľ Mario Vargas Llosa, tohoročný nositeľ Nobelovej ceny, líčil protiklady a biedu v súčasnom svete, povedal to lapidárne: „vlajkovou loďou civilizácie je záchod“.

.komunizmus a multikulturalizmus

Komunizmus bol nezamýšľaným sociálnym experimentom. Boli v ňom testované hypotézy európskeho racionalizmu a romantizmu. Tým, že experiment zlyhal, boli tieto hypotézy vyvrátené. Krajiny východnej a strednej Európy, ktoré slúžili ako laboratórium komunizmu, vyhli sa inému sociálnemu experimentu, multikulturalizmu. Ten prebehol v iných krajinách Európy. Tie až do skončenia druhej svetovej vojny boli kultúrne homogénne, s kultúrou, ktorá podľa Huntingtonovej klasifikácie bola západná. Povojnový rozmach bol spojený s rastom životnej úrovne a vzdelania. Na nekvalifikované práce sa prijímali imigranti z iných častí sveta, s inými kultúrami. Vďaka nim štáty bohatli a mohli si dovoliť budovať veľkolepý systém sociálneho zabezpečenia. Počas niekoľkých desaťročí sa všetky krajiny tej časti Európy, ktorá sa vyhla komunizmu, stali multikultúrnymi krajinami. V niektorých z nich žije dnes už 10 percent moslimských obyvateľov.

Imigranti, čo prišli do týchto krajín pred vojnou v pomerne malých počtoch, sa rýchlo kultúrne asimilovali. Biologická značka ani farba kože ako rasové odlišenie nehrali rolu. Ale povojnová imigrácia bola taká masová, že prišielci začali vytvárať súvislé enklávy, v ktorých si udržiavali svoj jazyk a kultúru. Navyše, moslimovia nedokázali prijať kresťanské náboženstvá ani západnú sekularizáciu. Prijatie týchto komponentov západnej kultúry sa stalo prakticky nemožným, pretože v ortodoxnom islame sa odpadlivosť trestá smrťou.

Politici v tom istom čase imigráciu podporovali. Ak chceli obstať v globálnej ekonomickej súťaži a súčasne si udržať nákladné sociálne zabezpečenie, nemohli sa tomu vyhnúť. Pomáhala im uneskovská doktrína ako oficiálny program OSN.

Podivnú rolu však zohrali západní intelektuáli. Zmocnil sa ich zvláštny ošial, nie nepodobný ošialu východoeurópskych intelektuálov v prvých rokoch komunizmu. Na zdôvodnenie pozitívneho významu výskytu rozdielných kultúr na tom istom teritóriu vypracovali ideológiu. Tá sem-tam, napríklad v škandinávskych krajinách, argumentovala humanistickou povinnosťou bohatých pomôcť chudákovi z rozvojových krajín. Poväčšine však bola postavená na filozofii postmodernizmu, podľa ktorej sú všetky pravdy relatívne, takže poznanie vedcov je rovnako hodnotné ako poznanie šamanov a vedecké skúmanie a pseudovedecké blúznenie sú rovnocenné. Koexistencia rôznych kultúr je podľa tejto ideológie nielen možná, ale žiaduca,

kultúry sa tým totiž navzájom obohacujú. Naivná ponáška liberalizmu, paraliberalizmus, túto ideológiou ešte upevňoval. A tak každý individuálny človek, nevzdelaný rovnako ako vzdelaný, najlepšie vie, čo potrebuje a jeho pranie a voľbu treba rešpektovať a plniť. Pod koróznym účinkom paraliberalizmu sa z demokracie stávala vláda luzy, ochlokracia. Akoby intelektuálom unikala skutočnosť, ktorá pritom klala oči: vynáranie sa mestských get, rast kriminality, všadeprítomnosť špiny, porušovanie etikety a hrubnutie spoločenského správania.

.politici menia paradigmu

Až došlo koncom roku 2004 v Holandsku k zavraždeniu režiséra Thea van Gogha a krátko nato v Anglicku k vražedným výbuchom v londýnskom metre. Verejnosť bola šokovaná: páchatelmi v oboch prípadoch boli potomkovia imigrantov, narodení už v Európe. Vtedy sa za hlavu chytila prvá politička, holandská ministerka pre integráciu Rita Veronk, ktorá vyhlásila: „Pridľho sme hovorili, že máme multikultúrnu spoločnosť. Boli sme príliš naivní, keď sme si mysleli, že môžeme spoločne žiť.“ V podobných vyhláseniach pokračovali ďalší mejnstrímoví politici, až to nedávno, 16. októbra 2010, vyvrcholilo triezvym priznaním nemeckej premiérky Angely Merkelovej, že v Nemecku „projekt multikultúrnej spoločnosti zlyhal, absolútne zlyhal“. Intelektuáli sa preberajú pomalšie. Na Západe, ale aj u nás: pri nedávnej bratislavskej diskusii o multikulturalizme zaznelo štandardné označovanie kritikov imigrácie termínom „extrémna pravica“.

Mal som možnosť sledovať premenu francúzskej kultúrnej identity. Francúzi sa správali ako príslovečná žaba v hrnci s vodou, ktorú pec trvalo ohrieva na čoraz vyššiu teplotu: vo vľahnej vode je žabe najprv príjemne, keď voda začína byť prihorúca, je lenivá vyskočiť a začína sa spamätávať, až keď jej hrozí uvarenie. V rokoch 1991 – 1992 som v parížskom sídle UNESCO zvädzal márný boj s doktrínou rovnocennosti kultúr a odčlenenia vedy od kultúry. Čelnú funkciu v UNESCO zastával vtedy môj kolega, biochemik ako ja. Správal sa tak, ako sa zvyčajne správa intelektuál, keď sa zmení na politika: v osobnom rozhovore súhlasil so mnou, ale verejne obhajoval oficiálnu doktrínu, od toho totiž závisela jeho politická pozícia. Už vtedy bolo badať, ako Paríž kontaminujú cudzie kultúry, ale len podľa správania imigrantov, čo v meste vykonávali podradné nekvalifikované roboty.

Keď som v roku 2003 prišiel do Paríža na konferenciu o globálnych problémoch, ktorú organizovalo UNESCO, situácia už bola iná. Po mojej prednáške o dôsledkoch teroristického útoku v New Yorku 11. septembra 2001 prišli za mnou dvaja účastníci z radov francúzskej vedeckej inteligencie. Vysvetľovali mi, že náboženstvo, ktoré vyznávajú, islam, má úctyhodnú minulosť, stredovekej Európe prinieslo vedu a len turecká okupácia naštrbila jeho povest'. Islam je dnes druhou samostatnou kultúrou vo Francúzsku a podľa ich presvedčenia je jeho poslaním, aby presadil v Európe modernú verziu islamu: pravda je jediná a tým, čo na ňu neveria, treba k pravej viere napomôcť. Oči im blčali fanatickou istotou a na mňa šiel z nich strach.

.je Slovensko multietnické?

Záleží na tom, ako rozumieme slovám „etnikum“ a „eticita“. Etnografka Soňa Kovačevičová chápala etniká ako jazykové jednotky, ktoré sa na teritóriu, ktoré dnes predstavuje Slovenská republika, spolupodieľali na jednej, v detailoch dosť variabilnej, ale spoločnej kultúre, ktorú možno považovať – dodávam k jej pohľadu: v „matrioškových vrstveniach“ – ako súčasť československej a európskej kultúry.

Ako biológovi sa mi etnikum javí ako prechodný prejav historickej premeny pôvodnej lovecko-zberačskej skupiny cez medzistupne kmeňa, etnika až po skupinu súčasného národa. Pojmom národ možno vyjadriť tak kultúrnu, ako aj politickú jednotku. Kultúrny národ má jednotné kultúrne jadro – spoločné základné hodnoty; občanov spojuje do politického národa jeho politické jadro – základný zákon štátu, ústava. Dnešní Slováci už etnikom nie sú. Slovenské etnikum žilo na našom území po stáročia s etnikami maďarským, nemeckým, židovským, poľským, rusínskym a rómskym a moderný kultúrny slovenský národ, ktorého jazykom je dnes slovenčina, sa vyformoval zo všetkých týchto etník. Maďari, ktorí žijú v Slovenskej republike, tiež nie sú etnikom, ale sú súčasťou kultúrneho národa maďarského a zároveň politického národa slovenského. Je užitočné mať to na pamäti pri diskusiách o prípadnom udelení dvojitého občianstva maďarsky hovoriacim občanom Slovenskej republiky. Zanedlho sa komunikačným a vzdelávacím jazykom v strednej Európe stane angličtina a jazyky už nebudú jedným z významnejších rozlišovacích znakov medzi subkultúrami, z ktorých sa skladá spoločná kultúra. Úplne iný je prípad Rómov. Rómske etnikum sa do podoby národa nikdy nesformovalo. Umelé pokusy stvoriť moderný rómsky národ s kodifikovaným spisovným jazykom sú kultúrne zbytočné a politicky nebezpečné, mohli by totiž v strednej Európe vytvoriť analógiu kurdskeho problému na Blízkom východe. Rómske etnikum má však svoju vlastnú kultúru, takže niektoré slovenské regióny sú dnes už miniatúrnou podobou huntingtonovského „konfliktu kultúr“.

.čo robiť?

Hoci bolo Slovensko ušetrené experimentu s multikulturalizmom, v malých rozmeroch má možnosť si vyskúšať, aké ťažké je dosiahnuť, aby na jednom území existovali dve nekompatibilné kultúry. Rómsky problém je problémom sociálnej exklúzie a má rovnaké riešenie, ako mal v USA problém Afroameričanov, to znamená ekonomické vyrovnanie a asimiláciu s väčšinou. Pričom elementy rómskej kultúry môžu užitočne obohatiť väčšinovú kultúru rovnako, ako sa to stalo v Amerike, Severnej i Južnej. Rómska populácia môže na Slovensku prechodne plniť tú ekonomickú funkciu, akú plnili imigranti v západnej Európe.

Spustiť v postkomunistickej Európe nanovo experiment s multikulturalizmom, ktorý v západnej Európe skrachoval, by bolo šialenstvom. Multikulturalizmus priniesol pre Európu problémy takmer neriešiteľné. Nápady niektorých západných politikov rýchlo zaviesť prísnu imigračnú politiku pripomínajú stavanie múrov v niektorých lokalitách na Slovensku a v Česku, ba ešte viac vysoký múr na izraelsko-palestínskych hraniciach – zúfalé pokusy hermeticky oddeliť rozdielne kultúry. Západ nebude schopný zabrániť masovej ilegálnej migrácii ľudí z krajín, zamorených biedou, do

krajín, ktoré cez globalizované televízie vábia chudákov predvádzaním svojho luxusu. Ak sa súčasný stav nemá ešte zhoršiť, rozvinuté krajiny musia vo svojom sebeckom záujme podstatnú časť svojich ekonomických a intelektuálnych zdrojov venovať radikálnemu zlepšeniu pomerov v zaostalých krajinách. V porovnaní so svojimi kolegami na Západe sú naši legislátori v ľahšej pozícii, len si zodpovednosti za osud budúcich generácií musia byť vedomí.

.potrebujeme regeneráciu Západu

Európska kultúra sa prepracovala do stavu názorovej plurality a tolerance neľahko: inkvizíciou v stredoveku, náboženskými vojnami v novoveku, „kultúrnymi bojmi“ medzi katolíckou cirkvou a sekularizmom v 19. storočí. Je naivné tvrdiť, že islam či iné kultúry s nízkym epistemickým kvocientom prejdú podobným vývojom. Nemajú totiž na to už dosť času. A keby aj, prečo by sa to malo odohrať na teritóriu už zabratou európskou kultúrou?

Rozmach ekonomiky západného sveta s kultom konzumu a ľahkej dostupnosti okamžitých slasťí premieňa a nivočí európsku kultúru a nahľadáva jej samotné jadro. Západ nemá šancu obstáť na globálnom ekonomickom bojisku v zápase o najefektívnejšiu materiálnu výrobu s krajinami juhovýchodnej Ázie. Hnacím motorom ekonomiky je tam konfuciánska kultúra; paradoxne, zásluhou vedy, ktorú prevzala zo západnej kultúry. Bolo by hrou s ohňom skúšať, či by našej krajine mohli k ekonomickej kompetitívnosti pomôcť imigranti z oblastí konfuciánskej kultúry, pri zablokovaní imigrácie z islamských krajín alebo z Afriky. Iba návrat k jadrú hodnôt Západu, regenerácia spirituality ako dedičstva tradičných európskych náboženstiev, ale dnes už postavenej na vede a umení, môže európskej kultúre vrátiť jej dominanciu v rozvíjaní civilizácie.

Autor je biológ a bývalý minister školstva.